

ERA VAL D'ARAN E ES SÒNS PRIVILÈGIS

Resum

Al llarg de la història, Aran ha demanat als poders polítics dels quals ha depès el reconeixement dels seus usos i costums. Els temps han canviat, però els aranesos han treballat, a través de les seves institucions públiques, per protegir els seus privilegis.

La història d'Aran ens mostra moments històrics en els quals les demandes d'un poble i les respostes de les autoritats han marcat la diferència: el tractat d'Emparança de 1175, el document de la Querimònia de 1313, l'atorgament de la Bailia Generau d'Aran per Jaume II, el Decret de Nova Planta de Felip V i la seva influència a Aran, les ratificacions dels privilegis fins a Ferran VII i l'abolició del Conselh Generau el 1834, entre d'altres.

El present document esmenta els fets històrics més importants que han influït en la història política de la Val d'Aran. Aquest escrit comença en el moment en què tenim coneixement de les primeres fonts escrites que parlen sobre Aran i s'acaba amb la recuperació del Conselh Generau d'Aran el 1991.

Paraules clau: privilegis, Querimònia.

**Maria Pau Gómez
Ferrer**

Abstract

Throughout history, Aran has asked the political powers that it has depended on for the recognition of its uses and customs. Times have changed, but the Aranese people have worked, through their public institutions, to protect their privileges.

The history of Aran shows us historical moments in which the demands of people and the answers of the authorities have set the difference: the treaty of Emparança of 1175, the document of Querimònia of 1313, the awarding of the Bailia Generau d'Aran by Jaume II, the Decret de Nova Planta (New Regime Decree) by Felip V and its influence on Aran, the ratifications of privileges until Ferran VII and the abolition of the Conselh Generau of 1834, among others.

This document mentions the most important historical facts which have influenced the political history of the Aran Valley. This writing starts in the moment from when we have knowledge of the first written sources that talk about Aran and finishes with the retrieval of the Conselh Generau d'Aran in 1991.

Keywords: privileges, Querimònia.

Aran e es reis d'Aragon

Pendent es sègles X e XI, Aran ei vinculada damb es tèrres deth Palhars e Ribagòrça. Ató, bisbe deth Palhars, Ribagòrça e Sobrarbe (920-949) proclamaue qu'era sua jurisdicción arribaue enquiara Val d'Aran.¹ Se credem ua brèu notícia contenguda en *Fragmentum Historicum* deth Cartulari d'Alaon, es comdes dera Ribagòrça aurién governat Aran entre es sègles IX e XI. Era cronica da era notícia dera mòrt de Guillelm Isarn II (1011 a 1017 de deseme) a mans des aranesi.²

S'ignòre com es reis aragonesi se hèn damb eth contròl dera Val. Deuec contribuïr era extension dera influéncia d'aguesti pendent eth sègle XI e principis deth XII vers era Ribagòrça, eth Palhars e er airau meridionau der antic comdat de Tolosa. Quauqui autors parlen deth maridatge en Jaca eth 27 d'agost der an 1036 de Ramiro I damb Gerberga Ermessenda de Bigòrra, hilha de Bernat I, comde en part de Carcassona e de Bigòrra e senhor de Foish, e de Garsenda I, comdessa de Bigòrra. Es vals de Manhoac, Nèsta, Aura, Barossa e Aran serviren de dòt dera núvia.³ Si aguesta notícia siguesse cèrta era Val d'Aran auie tornat a entrar laguens der airau d'influéncia politica des territòris deth costat nòrd des Pirinèus en un periòde qu'anarie des deth 1017 ath 1036.

Eth 29 de seteme de 1104, pressumptament morie ena Val d'Aran Pere I eth de Huesca, rei d'Aragon, Navarra e comde de Ribagòrça e Sobrarbe. Agust hèt siguec redactat 50 ans mès tard pes escriptors dera *Cronica d'Alaó renovada* dident «Quo etiam propria migracione mortuo in Aran» (Mort aquest també a l'Aran, de viatge).⁴ En un aute document, ua carta conservada en eth cartulari de Saint Sernin de Tolosa de Lenguaodòc, redactada en Navarra, mencione qu'era venta se hèc «in anno quo mortuus est rex Petrus, ultra portos, in terra Gastonis».⁵

Quate ans mès tard, en junh de 1108, auem constància de que Alfons I eth Batalhador dejà regnave en Palhars e Aran. Segontes un document particular dat a Toda, hilha deth senhor Sanç Aznar i d'Andregoto, se hè donacion ath monestir de San Victorian d'Assan (Sobrarbe) e a San Pedro de Taberna dera tercera part dera vila de Muro Mayor, qu'eth rei, l'auie dat a cambi deth castèth de Cerceto, e qu'era auie «in sponsalicium» en tot precisar que «Rege Aldefonso in Aragonie et in Pampilona, in Suprarbe et in Ripacorza, in Paliars et in Aran».⁶

Auem de demorar a 1130 quan semble qu'Alfons I eth Batalhador visite era Val. Eth 13 de març, eth rei da ordes as sòns barons d'Aran e fidèls tà que paguen ath sacerdot Calbetus de Santa Maria de Mijaran es deumes des sòns drets. Pendent es mesi de març a mai, eth rei demorèc en tèrres araneses, en tot signar documents reiaus en Vielha e Bossòst. En *Belsost de Aran* signe era donacion hèta a Osorro des dues terceres parts des banhs de Santas Masas de Saragossa, deth monestir des Gerònims de Santa Engràcia, e des *alhobces* de Tierz, pòble de Huèsca. Eth rei deishe constància deth sòn domini sus era Val d'Aran, en tot híger-la, en diuèrsi des sòns diplomes signats en mai, agost e octubre de 1131 e en març de 1132, ara relacion de territòris a on regnaue en nòm d'Aran.⁷ Aguesta visita se pòt contrastar a nivèu documentau ja qu'un document autrejat en Huesca se date damb eth tèxte «in anno quando iuit rex in Aran».⁸ Aguest monarca tostemps intitule era Val d'Aran laguens deth sòn reiaume. En un document deth madeish an autrejat en Baiona, eth rei ditz que regne en Aran.⁹

En morir, Alfons I, sense succession dirècta, deishe, en sòn testament escrit en Baiona en 1131, eth regne d'Aragon a mans des Ordes Militares deth Temple e der Espitau. Aguest testament siguec ratificat dus ans dempús en Sarinhena mès non siguec acceptat. Navarra e Aragon se torneren a separar. Es navarros elegiren coma rei a García Ramírez. En Aragon sonque i auie ua gessuda possible, aufrir era corona ar unic hillh viu que quedaue de Sancho Ramírez, Ramiro, monge benedictin que se trapaue en monestir de Saint Pons de Thomières e qu'arribèc a èster bisbe de Burgos e de Pamplona. Ramiro obtenguec deth Papa era dispensa des sòns vòts e era licència entà maridar-se damb Ines de Poitiers, hilha des comdes de Poitiers. En 1134, Ramiro II d'Aragon succedís ath sòn frair Alfons I eth Batalhador, non sense auer pleitejat per aguesta succession damb Alfonso VII, rei de Castella. Entà aconseguir era patz aueren d'intercedir es comdes de Tolosa, de Foish, de Comenges e de Barcelona, entre d'autoi. Eth regnat de Ramiro II eth Monge non siguec facil e auèc d'acceptar eth predomini reiau d'Alfonso VII.

En 1138, se produsís era fusion de Catalonha e Aragon gràcies ath concordat realizat entre Ramon Berenguer IV, comde de Barcelona, e Ramiro II, rei d'Aragon. Aguesta union quede sagerada miejançant eth pacte matrimoniau entre eth comde de Barcelona e era hilha deth rei, Peronella. Eth maridatge se celebre ena Seu Vielha de Lhèida en 1150. Peronella recebie Aragon, Sobrarbe, Ribagorça, Monsò, Val d'Aran e es drets des comdats deth Palhars. Eth rei Ramiro retornèc ara vida monastica en monestir de San Pedro el Viejo de Huèsca. Eth comde de Barcelona incorporaue Aran, territòri que depenie deth rei d'Aragon, en tot èster nomenat monarca.

Ara mòrt deth rei aragonés, Bernat I, comde de Comenges e Coserans, manifestèc es sues ambicions sus Aran. En 1144, eth comde, s'intitolaue, segontes conste en un acta de donacion de Saint Marcet as Templaris, coma «conde dominante in Aranno». Aguest intent compdèc damb era oposicion de bona part des aranesi, es quaus heren convinença damb eth comde Artau III de Palhars Sobirà. Maugrat aguest acòrd hèt pes aranesi, eth comde de

Comenges¹⁰ ocupèc era Val aprofitant era crisi aragonesa e damb eth supòrt deth comde de Tolosa. Se desconeish aguest periòde de domini comengés en Aran.

Dilhèu abantes de 1175, eth rei Alfons I eth Cast se trapaue en Sant Andréu de Barravés¹¹ e, segurament, se disposaua a crotzar era Val tà iniciar era invasión deth comdat de Comenges, aliat deth comde de Tolosa. Es aranesi, enfrontats ara eleccion de hèr costat ad aguest partit o perméter eth transit des mesnades reiaus pes sues tèrres, aurièn optat per aguesta darrèra opcion: ua comission de proòms deguec crotzar entara Ribagorça e se trobèc damb eth rei. Tà protegir-se de quaussevolh reaccion des sòns vesins demaneren èster recebuts sus emparança¹² o proteccion reiau, consentint en pagament annau de cèrta mesura de horment nomentada sesterç per cada ua des cases dera Val. Non sonque s'obtenuec era procteccion militar, eth rei autregèc era decima part des tributs arremassats en Aran ath cenobi de Santa Maria de Mijaran e ordenèc construir er espitau de Sant Nicolau des Pontelhs, ath pè deth Pòrt de Vielha, damb era finaltiat de proporcionar era maxima seguretat en aguest pas qu'enlace en nauti vals dera Noguera Ribagorçana e dera Garona.

Dera existéncia d'aguest acòrd mos informen es enquestats a Vielha er an 1312, es quaus parlen dera obligacion concreta per part deth monarca de defensar-les e protegir-les. Un breu resum sense data conservat ena Cancelheria Reiau non arremasse era existéncia de cap tipe de compromís per part deth rei, mès òc eth deure des aranesi de liurar periodicament eth pagament annau nomenat adès.¹³

Era emparança damb Alfons I eth Cast ei evocada pes enquestats coma un veritable punt d'inflexion a compdar deth quau es reis catalano-aragonesi son es «senhors naturaus» dera Val.¹⁴ Sabem, pes enquestats de Vielha, qu'es aranesi arribauen tot soent a acòrds o emparances d'aguest tipe damb era major part des senhors vesins, as quaus pagauen determinades quantitats a cambi de que non impedissen eth sumistre de marchandises ara Val o d'ajudes puntuau; coma exemple, rebrem er acòrd de 1144 damb Artau III deth Palhars Sobirà o d'autes emparances temporaus hètes damb es comdes deth Palhars Sobirà e de Comenges des quaus informen es enquestes de Vielha. Aguest tipe de convenis non s'autrejauen en Aran de forma exclusiua, i a constància de pagaments a tèrres comengeses o bigorritanes en concèpte d'emparança, mès de dates mès tardanes.¹⁵

Era sobirania dera casa de Barcelona

Eth prumèr document coneishut en que se ve establida era sobirania dera casa de Barcelona sus er Aran ei de 1175 (octubre), peth quau Alfons I eth Cast hec cession dera dita val e deth senhoriu qu'auie en Borderas, «salva mea fidelitate», a Centul III, comde de Bigòrra, e ara sua hemna Matella de Baus, damb era condicion de qu'eri e es sòns successors siguessen, «propter illam, mei fidelissimi vassalli».¹⁶

Mès endauant, en mes de seteme de 1192, eth madeish monarca se retinguec eth domini directe dera Val. Era arreilha de Centul, Peronilha, comdessa de Bigòrra, ère dejós era tutela d' Alfons I e aguest la prometec damb Gaston IV de Montcata, vescomde de Béarn, hent-le donacion deth comdat e tèrra de Bigòrra, mès eth rei hec a constar expressament que n'exceptuaue Aran «cum constet predictam terram de Aran ad ipsum comitatum nichilominum pertinere». ¹⁷

Deth periode transcorregut entre 1192 e 1201 coneishem cert numerò de documents expeditis pera cancelheria aragonesa a favor de determinadi personatges e institucions d'Aran enes quaus se contien nomentaments entà exercir bailies, privilègis e exempcions. En octubre de 1196, Pere I concedic a Portolà dera Mòga era bailia de Garòs e es entorns enquia Cap d'Aran, ¹⁸ segontes eth fur de Barcelona. Era bailia ère era division qu'auie hèt deth territòri era administracion reiau, en tot coincidir damb eth terçon.

Era Val siguec pendent quauqui ans jos eth contraròtle directe des reis d'Aragon enquia qu'eth dia 22 de seteme de 1201, Pere II, rei d'Aragon, cedíc era Val d'Aran, damb es sòns òmes e rendes ath comde Bernat IV de Comenges, reconeishent-se aguest, vasalh e feudatari deth rei, eth e es sòns successors, per Aran e Comenges. ¹⁹ D'aguesta forma se conseguís un bloque compacte damb eth Bearn e era Bigorra, mès eth rei d'Aragon a d'aconseguir readquirir eth domini util d'Aran, ja qu'en cas contrari deish de nau as aranesi a merced d'un senhorio contra eth quau auien lutat. Bernat IV s'auie maridat per prumèr còp damb Estefania qu'aporte en sòn dòt eth comdat dera Bigorra e eth vizcomdat de Marsan. En sòn tresau maridatge, se maride damb Maria de Montpellièr, mès aguesta siguec repudiada. En Montpellièr, 15 de junh de 1204, se firme eth contracte matrimoniau entre Pere II e Maria de Montpellièr, d'aguesta forma eth rei recobraba Aran.

Es doctrines albigeses portèren ara Crotzada. Aguesta siguec convocada des de Roma e aprofitada pera monarquia francesa tà estèner es sòns dominis per Occitània. Ena batalha de Muret, moric Pere I eth Catolic (12 de seteme de 1213) maugrat eth supòrt des comdes de Foish, Comenges, Bearn e Tolosa. Aquerò produsic era desaparicion dera egemonia catalana a Occitània.

Eth 30 de noveme de 1220, Jaime I eth Conqueridor concedic a Guilhèm de Vielha era bailia que s'estenie «rivo de Garos usque ad rivos de Ros [Arròs]». Damb Jaime I, podem documentar era division fundamentau deth territòri aranés en tres terçons.

Sense saber era data exacta, mès damb tota seguretat entre 1220 e 1239, ²⁰ Jaime I hec donacion dera Val ath nòble Guillem d'Entença, cession coma rebut dera ajuda economica prestada per Guillem ath rei, mès es aranesi mosteren era sua firme oposicion. Se pòt limitar era data ja qu'en 1220 era Corona d'Aragon ja auie recuperat eth plen domini dera val e en 1239, eth monarca elogie era fidelitat des aranesi perque non vòlen someter-se a cap aute senhor que non sigue eth rei.

Damb era documentacion qu'acreditaue es sòns drets es nobles Guillem d'Entença e Guillem Bernard d'Entença, segontes es declaracions des testimonis des negociacions de Vil·elha de 1312, ei possible que Guillem Bernard siguesse er oncle deth rei, se personeren en Santa Maria de Mijaran e dauant de toti es òmes d'Aran les mostreren es ordes deth rei en virtud des quaus les ere autrejat eth territòri aranés en senhorio. Er hèt de nomenar senhor d'Aran a un Entença, familia de gran prestigi ena còrt, demòstre era importància que daue eth rei ara Val d'Aran. Mès es aranesi non èren dispausats a someter-se a un regim senhori-au. Dauant era actitut firme des òmes dera Val, es Entença se retiren e comuniquen eth fracàs ath rei qu'acceptèc era voluntat des aranesi dauant eth perilh de qu'aguesti cerquessen era proteccion deth comde de Comenges, vasalh deth rei de França.

Eth 9 de seteme de 1239,²¹ Jaime I que se trape ena ciutat de Montpelièr e se dirigís as aranesi entà agrair-les era sua fidelitat ara Corona d'Aragon «donat que no voleu rebre altre senyor, tret de nos». Eth rei les prometèc retier tostemps era Val jos era sua directa jurisdicción, en tot rebaishant a 11.000 es 15.000 sòus de Morlàs que les auie demanat coma subsidi entàs campanhes dera Corona.

Ena redaccion deth testament de Jaime I eth Conqueridor hèta er 1 de gèr de 1242,²² aguest nomenaue ath sòn hilh ereu de «tot Aragó i tota Catalunya, Ribagorça, Pallars, Aran i del domini del comtat d'Urgell, amb tot el que pertoca a aquests llocs».

Eth tractat de Corbeil (1258) entre Luis IX de França e Jaime I de Catalonha-Aragon siguec era ratificacion deth desastre de Muret e eth fracàs dera politica occitana deth Conqueridor. Per aguest tractat, Jaime I renunciaue as territòris d'Occitània e Loís IX cedia es drets qu'auie sus es comdats catalans.

Entre es territòris renunciats per Jaime I non i figure era Val. Qu'aguesta quedèc jos eth sòn domini, ens ho demostren quaquí documents der an següent, concedint o confirmant concessions anteriors des bailies de dita val.²³ En 5 d'agost de 1259, eth rei confirmèc a Arnau de Betlan era donacion que Pèir eth Catolic hèc a Portolan de la Mòga dera bailia de Garòs enquia Cap d'Aran.

Ei suposada era visita, en junh de 1265, de Jaime I entara Val d'Aran damb motiu d'un viatge a Perpignan. Eth rei autrege tres privilègis ara val. En prumèr, concedís seguretat en toti es dominis e constituís jos especiau guiatge as òmes dera Val d'Aran.²⁴ En segon concedís, entre d'autes causes, er us dera moneda jaquesa.²⁵ En tresau, ordene ath «sobrejunter» e as òmes des lòcs dera junta dera Ribagorça e de Palhars qu'admeten as òmes dera Val d'Aran en dita junta.²⁶ En 5 de junhsèga de 1267, eth rei nomena a Raimund de Bossòst baile dera zòna comprenuda entre Arròs e Canejan.

França vò Aran

Era especiau situacion dera Val hèc qu'era monarquia francesa sagèsse d'aucupar Aran a partir dera fin deth sègle XIII. Eth primèr intent siguec coma conseqüència dera excomunion qu'eth Papa Martín IV hec contra eth rei Pere II eth Gran damb motiu dera aucupacion dera isla de Sicília e era concesion papau des estats dera corona catalanoaragonesa ath rei Felip III er Ardit de França. Eth rei francés premanic a consciéncia era invasion dera Val. Era gestion previa correc a cargue deth bisbe de Comenges, Bertrand de Miremont. Ara fin d'octobre de 1283, eth bisbe convoquèc as clergues aranesi en «Ramals» entà comunicà-les era excomunion de Pere II, en tot exortà-les a entregar Aran ath senescau de Tolosa, Eustaqui de Beaumarchais. Es aranesi repliqueren que se era «terra de Ispanie era interdicta» eri non auien arren que veír ja que «non erant de Ispanie» e que jamé renegarien deth sòn rei. En negar-se a entregar pacificament Aran, entre er 1 e 11 de noveme de 1283, Eustaqui de Beaumarchais dispausèc 300 soldats en castèth de Les, ajudat per Augèr de Berbedà, senhor de Les.

Eth fracàs dera crotzada deth rei francés contra Catalonha semblaua comportar era restitucion des territòris catalans aucupats, entre eres era Val, mès es francesi alleguèren qu'era conquèsta d'Aran non auie arren que veír damb era crotzada e siguec de besonh ua intensa activitat diplomatica que s'estenenec des deth tractat d'Anagni (1295) enquiath conveni de Poissy (1313).

Er an 1298, se signèc eth convèni d'Argelès entre Felip eth Bell de França e Jaime II eth Just de Catalonha-Aragon, en quau se determinèc qu'era val passèsse provisionaument a un domini sobiran neutrau, en aquest cas a Jaime II de Malhòrca.

Era administracion des reis de Malhòrca siguec beneficiosa tara Val d'Aran ja qu'es governadors retornèren e respectèren es institucions tradicionaus. Arnau de Sant Marçal a requeriment des vesins dera Val reconeish es usi e costums qu'eth rei d'Aragon les auie mantengut en un document de 30 de juriòl de 1298.²⁷ Eth 5 de noveme deth madeish an, Sant Marçal confirme es costums araneses a demana des òmes dera Val.²⁸

Es negociacions entre es monarques francés e catalanoaragonés non prosperauen. Er an 1312, Jaume II obtenguec, en ua decision prenuda en Concili de Viena, eth nomentament d'ua comision mixta formada per compromissaris des dues faccions. Aquestes negociacions se hegen en Vielha (1 agost-21 octubre).

En Poyssy, eth dia 26 d'abril de 1313 eth rei Felip, vista dejà era enquesta, encara que trasant-la insuficient, determinèc qu'era possession dera val sigués entregada ath rei d'Aragon (e en aquest sens escriuec aquest madeish dia ua carta entath rei de Malhòrca),²⁹ e qu'eth Cardenau de Tusculum, Berenguer Frédol, damb dus delegats de cada un d'eri, decidís respecte dera propietat de dita val.³⁰

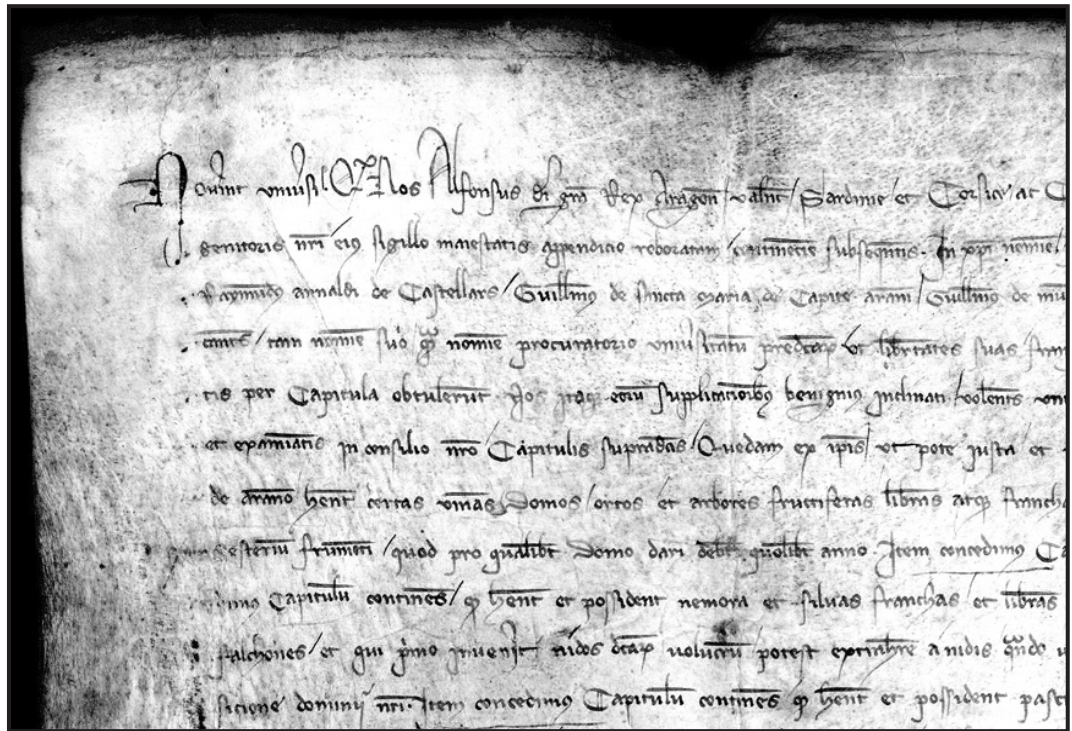
Era decission deth Cardenau de Tusculum no la coneishem, e mancarie saber s'arribèc a dar-la. Eth dia 17 de juriòl de 1313, Guilhèm de Castellnou e eth sòn cortègi, arriben a Castèth Leon, damb es còssos des poblacions e d'autores personas congregades apròp dera fortalessa. Pere de Castel^h³¹ absòlt as aranesi deth jurament de fidelitat prestat a Malhòrca.

Era Querimònia

Era paraula Querimònia venc deth latin *queror*, eth significat deth quau ei queishà-se, planhà-se, e durant era Edat Mieja, s'utilizauè entà designar uns inventaris de greuges ocassionats a quaussevolh per un auta persona e que formauen part des processis judiciaus. Es privilègis eren disposicions deth Rei o deth sòn loctinent pes quaus se derogauè parciaument eth dret comun en benefici de quauqua persona, comunautat o estament.

Eth 25 de junhsèga de 1313, es còssos des poblacions araneses s'amassèren ena glèisa de Sant Miquèu de Vielha entà escuèlher e dar instruccions ara Deputacion, era quau se n'encuedauè de balhar jurament de fidelitat a Jaime II eth Just. Com se suspectauè, ath delà der acte dera presentacion deth jurament e aumenatge, era amassada d'autoritats dera Val ordenèc as sòns

La Querimònia, privilegi otorgat per Jaume II a la Val d'Aran el 1313. (Archiu Generau d'Aran. Conselh Generau dera Val d'Aran. n° 1)

representants que supliquèssen ath rei era confirmación des sòns furs, privilègis e libertats, en tot autorizà-les tanben entà actuar en representacion des universitats araneses en tot çò que hesse referéncia as mesures a adoptar en profit deth rei e comoditat des sòns subdits.

Eth deluns 12 d'agost de 1313, ena capèla deth Palai Reiau de Lhèida, era nomentada Deputacion, constituïda peth shivalièr Guilhèm Arnau de Montcorbau, Joan de Casarilh, Ramon Arnau de Castelhèrs, Guilhèm de Santa Maria de Cap d'Aran, Guilhèm de Montanèr, Bernat de Castelhvaquèr e Sanç de Canal, coma «sindics, procuradors, actors e defensors» dera Val d'Aran e en representacion des aranesi li prestèren jurament, en tot renoneishé-lo coma rei e senhor naturau.

Eth document coneishut coma Querimònia³² l'autregèc eth rei Jaime II des de Lhèida eth 23 d'agost de 1313 e en era s'amassen determinats drets consuetudinari acceptats o modificats peth monarca.

Es aranesi auràn es sues tèrres, vinhes, cases, casaus, frutèrs, aigües, mòles, pesca, caça, regadius e aprofitaments forestaus e de peisheus completament liures. Eth rei sonque se resèrve eth dret a percéber eth *fogatge*, un sextèrç de blat annau per casa.³³

Les reconeishie eth regim economic familiar dera *Mieja Guadanheria*³⁴ en quin, per pacte mutuau, normaument per capítols matrimoniaus, s'establie un regim de comunautat limitada de bens, ena quau es consòrts pagauen per parts iguales es deutes derivades dera administracion e eth govèrn dera casa e se dividien, ara mòrt d'un des consòrts, se non i auie hilhs, es guanhs e es auments obtienguts pendent es ans de matrimòni.

Se les reconeishie eth retracte gentilici nomenat *Torneria*,³⁵ segontes eth quau, quan ua persona volie véner un ben immòble, auie d'aufri-lo en prumèr lòc as sòns germàs e parents mès propèrs e, s'aguesti non lo desirauen, podien vené-l'ac a quinsevolha persona. S'eth venedor non hège aguest aufriment prèvi, es parents deth venedor podien exigir eth dret de retracte deth nomenat ben.

Eth regim comunau³⁶ des peisheus e bòsqui existents en cada tèrme municipau, jos era direccion dera Universitat respectiua, demorèc regulat damb tot detalh.

Un aranés que deishauè eth poblé a on neishèc e se trasladaue entà un aute, laguens dera Val, non podie hèr us des montanhes, ne des bòsqui, ne des terrenes comunaus dera vila a on a neishut e d'a on se n'a anat, ne hèr a pèisher es sòns ramats, ne arrosar era èrba, ne talar husta, ne explotar tèrres naues, enquia que non demore o fixe era sua demorança ena Val.³⁷

Ei costum en Aran qu'es còssos s'amassen en un lòc que nomenen Còrt dera Val e que s'encuede des ahèrs aranesi. Eth rei demane qu'a compdar d'ara non se nomena ad aguestes amassades Còrt senon qu'es participants an de recéber eth nòm de conselhèrs d'Aran.³⁸

Eth darrèr article ditz qu'era Val mai serà separada dera Corona Catalanoaragonesa.³⁹

Era Bailia Generau d'Aran

En juriòl de 1313, Pere de Castelh hè entrega dera Val a Guilhèm de Castellnou, que se convertís en primèr Baile Generau d'Aran, en tot mantier eth cargue de «sobrejuntero» dera Ribagorça. As tres Bailies Generaus coneishudes —Catalonha, Valéncia e Malhòrca— des territòris considerats coma catalans,⁴⁰ auem de híger era Bailia d'Aran.

Eth 23 d'abriu de 1327, Jaime II nomete ara familha Pònt de Vielha bailes perpetuaus deth terçon de Vielha. Auent en compde qu'eth rei nomete tres bailes, un per terçon, hège indispensable qu'un d'eri auesse preeminéncia sus es auti damb er objècte d'actuar coma representant reiau en tota era Val. Aguest caractèr de superioritat l'auie eth baile de Vielha.

Entà dar era plia integracion ara Val enes dominis reiaus, Jaime II creèc era Bailia Generau d'Aran, damb era quau portèc ara practica es intents anteriors de Jaime I e de Pèir II. Eth nau cargue se designe damb eth nòm de «baiulus et administrador generalis» e tanben damb eth de «procurator vallis nostre Aranni ac castellanus seu alcajdus Castri Leonis» e de «castellanus Castri Leonis ac tenens pro nobis baiuliam et generalem administrationem...».⁴¹

Es reis confirman es privilègis

En hereuèr de 1330, eth rei Alfons III eth Benigne concedic as aranesi que non poguessen èster separats dera Corona reiau.⁴² En madeish mes, eth rei confirmèc es privilègis qu'auien es aranesi en atencion des servicis que l'auien hèt e des quinze mil sòus que l'auien dat.⁴³ En juriòl de 1336, eth rei Pere III eth Ceremoniós confirmèc toti es privilègis autrejadi ara Val d'Aran.⁴⁴ En octobre de 1381, eth rei autregèc ara Val que non poguèsse èster separada dera Corona reiau ja qu'era Val d'Aran ère clau de França e auien dat ua grana partida de sòs a favor deth rei entath subsidi de guèrra.⁴⁵

A compdar d'ací es aranesi se'n procuraren era confirmacion des reis succesors. Hi auec, non obstant, un incident en temps deth rei Pere III, eth quau en 1386 venguec era val, damb carta de gracia, ath comde deth Palhars;⁴⁶ mès es aranesi s'oposèren violentament a qu'aguest en pregués possession, e aueren dera sua part ar infant primogenit Joan. En 1 de març de 1387, eth rei Joan I eth Caçador autrege un privilègi peth quau era Val non pogue èster separada dera Corona reiau, ne Principat de Catalonha, per aquerò es aranesi dèren ath dit rei dus mil florins d'òr.⁴⁷

En 1389, es Còrts de Monsò declaren era Val coma part deth territòri de Catalonha a demana hèta «ad instantiam maximam sindici vallis Aranni» ena que se rebrembaue era promesa hèta en 1381 per Pere III «[...] de no separar la dita vall de la reyal corona d'Aragó ne del principat de Cathalunya, la qual vall es membre principal de la ciutat de Barchinona[...]».

Fin finau dera dinastia barcelonesa

Eth 6 de junh de 1399, eth rei Martin I er Human confirmèc as aranesi es privilègis qu'auien.⁴⁸ Era mòrt deth rei en 1410 e damb era eth finau dera dinastia barcelonesa provoquèc qu'era val se trapesse desamparada dauant les opressions que l'inferia era comdessa de Comenges, contra es quaus, es aranesi ja auien demanat defensa ath difunt rei e ara Còrt de Catalonha. En sòn defècte acudiren, entre auti, ara ciutat de Barcelona demanant ajuda e compromentent-se a contribuïr a toti es tributs de Catalonha. Tot seguit es deputats dera Generalitat proveïren ara defensa de dita val, e des d'alavetz quedèc incorporada a Catalonha.⁴⁹

Era comdessa non cedic ena luta contra era val. En Parlament de Catalonha, congregat a Tortosa, ena session deth dia 26 de noveme de 1411, se i presentèc Arnau Palomer, en nòm deth síndic dera Val d'Aran, portant ua carta des còssos e proòm dera madeisha, ena quau demanauen nauament èster socorreguts, car temien èster devastats pera comdesa de Comenge; i a l'ensem, pera demostrar qu'era dita val ere annexa ath principat de Catalonha e ua de sues pertinències, aportèc ua bona sèrie de documents dident qu'eren es privilègis d'aquera. En Bonanat Pere e en Gundisalvus Garidell sigueren encarregats peth Parlament d'examinar aqueri documents, e ena session deth dia següent deren compde de qu'eth contengut en eri eren es privilègis e diversi mercès concedits ara val e a sòns abitants pes reis d'Aragon.

A compdar d'ací auem notícies des confirmacions des privilègis per parts des monarques següents. En 28 d'abriu de 1414, eth rei Ferran I confirmèc as aranesi toti es privilègis qu'auien.⁵⁰ En 28 d'agost de 1420, era reina Maria de Castelha confirmèc as dera Val d'Aran es privilègis, usi e consuetuds.⁵¹ En 21 de deseme de 1496, eth rei Ferran II eth Catolic confirme toti es privilègis autrejadi ara Val d'Aran.⁵² En 16 de junh de 1519, era reina Joana I e eth sòn hilh Carlos confirman es privilègis.⁵³ En 10 de mars de 1575, eth rei Felip II de Castelha confirme dus privilègis autrejadi pera reina Germana de Foish ara Val d'Aran.⁵⁴ Detz ans mès tard confirme toti es privilègis qu'auien es aranesi.⁵⁵

Qu'es aranesi quedèren sempre més essent catalans, mos ac acabe de demostrar ua sentència de 1595, declarant, a demana deth síndic deth terçon de Pujòlo, qu'estant aquera val en Principat e regint-se pes constitucions e d'auti drets de Catalonha, non podie èster governada senon pes catalans, conforme a çò que disposaue aquera nòsta legislacion.⁵⁶

En 30 de junh de 1599, eth rei Felip III de Castelha confirme toti es privilègis dera Val d'Aran, e en especiau eth privilègi dera franquesa de leuda e drets de peatge, pontatge e d'auti drets.⁵⁷ Ei pro coneishuda era reiterada actuacion des aranesi en demana de privilègis comerciaus o politics, e en defensa des processis judiciaus: pendent es sègles XVI a XIX trapam síndics aranesi en Tolosa, Montpellièr, Paris, Madrid e Barcelona. Aquesta costum dejà a començaments deth sègle XVI exasperava es deputats deth Generau de Catalonha.⁵⁸

Enes sègles XVII-XVIII es institucions politico-administratiues dera Val, reformades pes *Ordinaciones* redactades per Juan Francisco de Gràcia per orde deth rei Felip III er an 1616, continuèren.

En 4 de noveme de 1638, eth sindic d'Aran envie ua carta ara Deputacion dera Generalitat de Catalonha entà demanar ajuda pes agravis que produsís eth governador d'Aran, valencià. Eth sindic ditz qu'eth governador vò separar dita val deth principat de Catalonha e subjectar-la as leis e fòrs d'Aragon, essent coma son es aranesi part e apendix deth Principat.⁵⁹

En 11 de març de 1650, eth rei Felip IV de Castelha confirme toti es privilègis autrejadi ara Val d'Aran.⁶⁰ En 10 de gèr de 1668, eth rei Carles II confirme es privilègi aranesi.⁶¹ En 20 de hereuèr de 1700, eth monarca torne a confirmar-les e sustot eth privilègi dera franquesa de drets.⁶²

Eth centralisme de Felip V

Er 16 de gèr de 1716, Catalonha perde es sòns drets, fòrs e institucions dempús dera Guèrra de Succession espanhòla. Felip V dictèc eth Decrèt de Naua Planta, iniciant ua epòca de centralisme.

Era definicion d'Aran coma un districte a part des dotze corregiments catalans ere ua senhau qu'era monarquia volie seguir exercint un control directe dera Val. En oposicion ad aguesta mesura, es institucions araneses reclamèren, sense exit, era annexion ath corregiment de Talarn.⁶³

En ua reiau orde de 13 de març de 1717 comunicada peth prince Francesc Pius de Savòia, marquès de Castel-Rodrigo e capitán generau de Catalonha, a mèr d'ordenar qu'eth baron de Les continuès en govèrn de Castèth Leon, confirmaue as aranesi es sòns usi e costums. Tanben Felip V mantenguèc eth cargue de jutge o assessor dera Val, mèr de nomenament reiau.⁶⁴

Ara fin era Val restarà ath marge deth corregiment pirinenc de Talarn. Serà ua comunautat politica regida peth governador e eth assessor juridic. Es competències deth Conselh Generau demoraràn cada còp mèr redusides en benefici des representants reiaus qu'a partir de 1725 presidiràn es sessions deth Conselh Generau.

En 12 d'octobre de 1755,⁶⁵ Ferran VI confirmèc es privilègis dera Val. Era gràcia autrejada de mantier uns privilègis tant antics, en contrast damb era rigidessa dera Naua Planta, eth rei Ferran VI, hilh e successor de Felip V, volguec justificar-la en un Real Despacho escrit a Barcelona eth 20 de hereuèr de 1756, «por su especial situación geográfica y incomunicación temporal con la nación a la cual pertenece» e a mèr, «por la situación y esterilidad de aquel país y para mantener la población en él».⁶⁶

Naues invasions franceses

Ath torn de març de 1793, es soldats dera Convencion francesa invadiren Aran. Es aranesi comencen a témer ua cession dera Val a França. Francesc Aner i Esteve, contractat peth Conselh Generau coma deputat, se n'anarà entara Còrt d'Espanha tà parlar der ahèr. Maugrat que semble qu'ara còrt espanhòla tant le hè quedar-se o non era Val, un còp signada era patz entre Espanha e França, seràn es francesi qui la retornaràn a cambi dera ilha americana de Santo Domingo (1795). Maugrat aquerò, es francesi non abandonaràn Aran enquia 1796.⁶⁷

En 25 de mai de 1810, es francesi tornen a préner Aran. Ei sabut que Napoleon Bonaparte, er an 1812, segreguèc Catalonha deth reiaume espanòu deth sòn frair Josep I e l'incorporèc entar imperi francès. Eth Principat siguec dividit en quate departaments. Mès era Val ja auie estat separada de Catalonha e unida directament ath departament francès dera «Haute-Garonne».⁶⁸ Tot e que Napoleon abdiquèc eth 8 d'abriu de 1814, e que Barcelona siguec era darrèra poblacion de Catalonha desocupada pes bonapartistes, eth 28 de mai, era Val non serà retornada enquia un an dempús. Aquerò indique qu'es Borbons francesi no cediren era Val sense un darrèr intent de reternir-la.⁶⁹

Eth periode absolutista e es guèrres carlines

Eth 19 d'abriu de 1815, amassat eth Conselh Generau per primèr còp dempús dera evacuacion francesa, s'acordèc dà es gràcies a Ferran VII e felicitar-le per auer recobrat eth regne des sòns pairs-senhers. Dus ans mès tard, en 1817, quan ja ère evidentia era division entre absolutistes e partidaris d'un règim constituçionau, eth rei confirmaue es privilègis e ordinacions d'Aran.⁷⁰

Ena session deth Conselh Generau deth primèr de seteme de 1822,⁷¹ es representants dera Val acordèren de hèr-se independents deth corregiment de Talarn e reconéisher era Regéncia d'Urgelh, dirigida peth baron d'Eroles, cap des absolutistes catalans, ar objècte de combatre eth govèrn liberau instaurat er an 1820 e retornar a Ferran VII es sues atribucions reiaus, minvades pera Constitucion. Tot i era derrota deth baron d'Eroles, era Val continuèc damb era madeisha postura de baluard realista. En 1823, se restablie er absolutisme en Espanha.⁷²

Eth rei morie en seteme de 1833. Era sua hilha auie sonque tres ans e entà governar Espanha enquia qu'aguesta auesse 18 ans, eth rei nomentèc regenta ara sua hemna Maria Cristina. Isabèl II siguec proclamada reina d'Espanha en octobre de 1833.⁷³

En 1834, ua Reiau Cedula dera reina Governadora suprimic eth Conselh Generau dera Val. Maugrat era abolicion d'aguesta institucion, es representants municipaus des pòbles ara-

nesi, des der an 1877 regits per un «Ayuntamiento» coma ena rèsta der Estat, continuarien amassant-se periodicament en Vielha enquia 1936, mès aguestes amassades ja non aurien cap de poder efectiu.

Notes

- 1 R. d'ABADAL I DE VINYALS. *Dels visigots als catalans. La formació de la Catalunya independent*, p. 69. P. CÒTS E CASANHA. *Aproximació a la interpretació arquitectònica i dels nivells d'ús de la torre del Castèth de Les*, p. 421-438.
- 2 «Toda, després de la mort de Sunyer i dels seus germans, donat que romania vídua i sense fill, va fer cercar a Castilla el seu nebot anomenat Guillem Isarn, el qual havia estat engendrat pel prenominat Isarn d'una concubina i es trobava a la cort del rei Sanç, el seu oncle. Aquest, tornant amb un nombrós exèrcit que li havia estat donat per l'abans esmentat Rei, va fer fugir malmesos els musulmans que ocupaven la totalitat del comtat de Pamplona. [L'esmentat Comte] el van matar uns homes a Aran per tal com reclamava aquella terra donat que el seu pare, avi, i, en especial, el bisbe Ató, germà del comte Bernat, l'havien posseïda, i com que reclamava aquella terra basant-se en el dret hereditari, [els aranesos] comentaren entre ells: "Heus aquí l'hereu, veniu, matem-lo i fem-nos amb la seva heretat." Aquesta és la causa per la qual [els aranesos], oh dolor!, es troben encara avui sense senyor.» Real Academia de la Historia. *Fragmentum Historicum del Cartoral d'Alaó*, folis 103v-104. Còpia del segle XIII B.C., Reserva, ms. 729. Còpia deth segle XVIII. B.C. Reserva, ms. 426. Còpia del segle XIX. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 3 J. SOLER I SANTALÓ. *La Vall d'Aran*, p. 60-61. C. ROCAFORT, *Geografia general de Catalunya. Província de Lleida*, p. 893. R. COMET, *L'enclave espagnole du Val d'Aran...*, p. 24. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 4 Real Academia de la Historia. *Fragmentum Historicum del Cartoral d'Alaó*, foli 104. Llobet, Apèndix I, doc. 5. *España Sagrada*, p. 323-329. SERRANO Y SANZ, p. 56. ABADAL I DE VINYALS, p. 25. UBIETO ARTETA, *La formació territorial*, p. 296. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 5 JIMENO JURIO, *Documentos Medievales artajoneses (1070-1312)*, p. 169. UBIETO ARTETA, *Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, p. 216. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 6 A.H.N. San Victorian, nº 98. J. M. LACARRA, *Documentos para el estudio de la reconquista y repoblación del Valle del Ebro*, p. 524-525. UBIETO ARTETA, *Op. cit.*, p. 296. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 7 Archi-Biblio dera Seo de Zaragoza. *Cartoral Pequeño*, fol. 50 vº. LACARRA, *Op. cit.*, p. 523-524. Alamo, *Colección diplomática de Oña*, núm. 161. UBIETO ARTETA, *Op. cit.*, p. 297. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 8 A. DURAN GUDIOL, *Colección diplomática de la Catedral de Huesca*, p. 56. UBIETO ARTETA, *Creación y desarrollo de la Corona de Aragón*, p. 217. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 9 JIMENEZ SOLER (*La frontera catalanoaragonesa*, p. 554), citant Delaville le Roulx (*Cartulaire general de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem*, 1100-1310, París, 1894, I, p. 81). REGLÀ CAMPISTOL, *La lucha por el Valle de Aran*, p. 35. P. Còts e Casanha, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 10 Eth comde de Comenges s'intitule «nobilissimo comite dominante in terra Convenarum, in Saves, in Couserans et in Aranno». DU BOURG, *Histoire du Grand Prieuré de Toulouse et de diverses possessions de l'Ordre de S. Jean de Jerusalem*, doc. 52. REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, p. 35.
- 11 Vilaller, Alta Ribagorça

- 12 Era emparança ère eth sistema de proteccion peth quau es òmes liures cercauen eth recoçament d'un gran magnate, e comencèc a mèter-se en practica a miejans deth sègle XII. BALLESTEROS (1944), *Historia de España*, II, p. 862. REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, p. 38
- 13 J. E. GARCIA I BIOSCA; i A. RICH ABAD, *En els marges de la corona. Canvi històric i conflictes socials a la Vall d'Aran a finals del segle XIII i principis del XIV*, p. 164-165.
- 14 «Tots els testimonis que intervenen en les negociacions de Vielha de 1312 afirmen que del tractat d'Emparança amb Alfons I deriva la sobirania d'Aragó a la Vall d'Aran, afegint els aranesos que volien ésser abans de tot lliures e independents, per haver estat constantment vexats pels comtes de Cominges; i fou a la vista de tants atropellaments que varen acudir al rei d'Aragó "rogandum eum quod dictam vallem et homines dicte vallis reciperet in emparantia" cosa que el monarca féu.» *Annals de la Corona d'Aragó* ER. 64, folis 7 i 63, fol 5. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 15 C. HIGOUNET, *Le Comté de Comminges. De ses origines à son annexion à la couronne*, p. 192-193. M. BERTHE, *Le Comté de Bigorre, un milieu rural au bas moyen âge*, p. 158. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 16 Document publicat per MARCA, *Histoire de Bearn*, p. 821. JAURGAIN, *La Vasconie*, II, 387. F. VALLS TABERNER, *Privilegis i Ordinacions de la Vall d'Aran*, p. XI. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 17 Aquest document ei der Arxiu dera Corona d'Aragó; pergamin n. 636 d'Alfons I (signatura antica: Armari d'Aragó, sac B, n. 267). Marca le publicquèc traduït ath francés ena *Hist. du Bearn*, p. 493. JAURGAIN, *Op. cit.*, II, 389. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XII. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 18 Arxiu de la Corona d'Aragó, Registre 2192, f. 141. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XII-XIII.
- 19 Arxiu de la Corona d'Aragó, Armari d'Urgell, sac P, n. 328. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XIII.
- 20 REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, p. 45-47
- 21 A.C.A. ER. P. N° 66, fol. 6 r°. *Sequens privilegium scriptum est in missali de Betlano et in missali de Salarduno*. REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, I, p. 45-47. REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, II, p. 207-208, doc. 122. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 22 Ch DE TOURTOULON, *Etude sur la maison de Barcelone, Jacme I le Conquérant*, II, p. 556 p.j. n° V. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 23 Documents transcrits en eth *Processus habitus super facto vallis Aranni* existent a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XIV. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438
- 24 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami n° 1818 de Jaume I. 1265, juriòl, 23. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. 3
- 25 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami n° 1322 de Jaume II. 1265, juriòl, 23. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. 5.
- 26 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami n° 1815 de Jaume I. 1265, juriòl, 23. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. 6.
- 27 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamin n° 1119 de Jaume II (abans: 16 Armari d'Urgell, sac P. n° 331). VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. 9-11.
- 28 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamin n° 1154 de Jaume II (abans: 16 Armari d'Urgell, sac P. n° 322). VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. 11-15.
- 29 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami 3049 de Jaume II. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XXI
- 30 Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami 3048 de Jaume II. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XXI.
- 31 Eth dia 1 de juriòl, eth rei de Malhòrca escriu a Pere de Castellh, regent dera val, desliurant-le deth sòn omenatge. Arxiu de la Corona d'Aragó, pergami 3094 de Jaume II. VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XXI.

- 32 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 1
- 33 Articles 1 a 5 deth tèxte dera Querimònia
- 34 Article 10 deth tèxte dera Querimònia
- 35 Article 8 deth tèxte dera Querimònia
- 36 Article 9 deth tèxte dera Querimònia
- 37 Article 19 deth tèxte dera Querimònia
- 38 Article 17 deth tèxte dera Querimònia
- 39 Article 22 deth tèxte dera Querimònia
- 40 GARCIA GALLO, *Hª del derecho*, I, p. 642. REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, p. 275. P. CÒTS E CASANHA, *Op. cit.*, p. 421-438.
- 41 VALLS TABERNER, *Op. cit.*; REGLÀ CAMPISTOL, *Op. cit.*, p. 275
- 42 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 11
- 43 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 22
- 44 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 28
- 45 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 14
- 46 Arxiu de la Corona d'Aragó, registres 1005 i 1706
- 47 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 8
- 48 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 21
- 49 Un des documents expedites en aquera ocasion pes deputats dera Generalitat, respecte ad aquest ahèr, ditz: «Als honrats e savis los consols e prohòmens de la vall d'Aran.- Molt honrats e savis senyors. No ignorats com per moltes e diverses oppressions que son stades fetes a les universitats e singulars d'aquexa vall d'Aran per la nobla comtessa, vosaltres e les dites universitats havets trameses vostres sindichs e missatgers al senyor rey en Martí, de gloriosa memoria, per haver subsidi e remey del dit senyor e no ignorats aximateix com per mort del dit senyor los dits sindichs e missatgers no han pogut reportar lo dit subsidi del dit senyor que demanaven e com per conseguent son recorreguts a molts prelat, nobles e cavallers e als honorables consellers de Barchinona e a nos e a diverses sindichs de universitats explicants vostres necessitats e oferint-se que contribuiriets en tots los drets e imposadors en corts o parlaments generals del principat de Cathalunya, segons contribuexen les altres universitats del principat demunt dit, sobre les quals coses los dits consellers de Barchinona e sindichs de les dites universitats, nobles e altres diverses persones nos han consellat que per be e utilitat del dit principat, honor e reverencia de la corona d'Aragó, que sia bestreta certa quantitat de moneda per subsidiar a la dita vall en gents d'armes, aixi de cavall com de peu, e nosaltres veents les dites necessitats e considerants la dita oferta havem acordat ab consell de la dita ciutat de Barchinona e de diverses altres persones contractar los dits sindichs e subsidiar a vosaltres e a les dites universitats d'aquexa vall, segons que en los contractes d'aquen fets en poder den P. Ramis, notari, scriva racional de nostre offici, pus larch se conte, qui'us en fara relació pus larch si sera necessari. On com lo dit subsidi sia de VII milia florins convertidors en stipendi e sou de XXX. homens d'armes a cavall e CC ballesters per III meses e considerada la experta cavallaria, prudencia e sagacitat del noble mossen A.d'Erill en molts actes semblants e majors exercitada e que a aquell es donat carrech per lo senyor rey de regir, governar e deffensar vosaltres e la dita vall de totes oppressions e molestis, tramettam a la dita vall per l'honrat n'Arnau Busquets, ciutada de Barchinona, a que n'havem dat special carrech, los dits XXX homens e CC ballesters en aquesta menera: que'ls pos e meta sots capitania e ordinacio del dit mossen A.d'Erill; pregam-vos que ensemps ab lo dit mossen Arnau d'Erill, a qui nosaltres ne scriuem ab altra letra nostra, ordonets en tal forma dels dits homens a cavall e ballesters que la dita vall ne sia be deffensa, la honor de la casa reyal d'Arago hi sia mantenguda e lo be avenir de la cosa publica sia prosperament conservat en tal

manera que mostrant vostra animositat, feeltat e bon coratge siats fets dignes de tota loabla comendacio e farest ço que de vosaltres speram fiablament. E mes avant que los capitols qui son stats fets e formats per rao del dit contribuiement sien aqui fermats per major corroboracio per los singulars de la dita vall o ab altre sindicat llur pus sufficient e sia necessari encara que aqui sien publicats ab veu de crida los drets e generalitats qui's deuen exigir e levar en la dita vall e que hi sien posats cullidors e guardes per los dits drets e per aquesta rao trametram aqui ensemps ab lo dit n'Arnau de Busquets lo dit en P. Ramis, pregam-vos que per vostre be avenir que façats la dita ferma en aquella forma que per los dits n'Arnau de Busquets lo dit en P. Ramis a qui nosaltres ho remettem vos sera dit de paraula e en les altres coses los donets consell e'ls hajats per recomanats axi com de vosaltres plenament confiam. E tingue.us l'Esperit Sant en vostra bona guarda. Scrita en Barchinona, dilluns a XI. d'agost l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCCX.- Los deputats del General de Cathalunya residents en Barchinona, apparellats a vostra honor.» (Arxiu de la Generalitat de Catalunya, en eth de Corona d'Aragó. Volum 633, f. 115 vº). VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XXII-XXIII.

- 50 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 24
- 51 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 23
- 52 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 27
- 53 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 52
- 54 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 32
- 55 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 33
- 56 VALLS TABERNER, *Op. cit.*, p. XXII-XXIII
- 57 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 34
- 58 LLADONOSA, *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*. Pròleg de M. Àngels Sanllehy i Sabi, p. XVII.
- 59 *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. III, p. 905
- 60 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 35
- 61 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 36
- 62 A.G. d'Aran. Conselh Generau. Privilègis n° 37
- 63 LLADONOSA, *Op. cit.*, p. XVI
- 64 LLADONOSA, *Op. cit.*, p. 48-49
- 65 A.G. d'Aran. Bibliotèca auxiliar
- 66 A.G. d'Aran. Conselh Generau n° 131. lladonosa, *Op. cit.*, p. 49-50
- 67 LLADONOSA, *Op. cit.*, p. 55-57
- 68 «La vallée d'Aran, située sur les pentes Nord des Pyrénées et où se trouvent les sources de la Garonne est réunie au departement de la Haute-Garonne». Art.VI deth Decret imperiau de 26 de gèr de 1812
- 69 LLADONOSA, *Op. cit.*, p. 58-59
- 70 LI. SÁNCHEZ I VILANOVA, *La Vall d'Aran*, p. 227
- 71 A.G. d'Aran. Libre d'actes deth Conselh Generau. 1820-1936
- 72 LLADONOSA, *Op. cit.*, p. 60-61
- 73 J. C. RIERA SOCASAU, *Era prumèra carlina ena Val d'Aran*, p. 16